

Kit rejt az S. F. monogram?

Gondolatok Petrus Martyr kommentárjának egyes tulajdonosi széljegyzetei kapcsán

Igen szép könyvvel és hallatlan izgalmas kérdés ismételt felvetésével ajándékozta meg a széptudományok iránt érdeklődő tudósok és olvasók közösségét Imre Mihály, a Debreceni Egyetem tanára, amikor közzétette a kutatásai során feltárt kéziratot bibliafordítás töredék szövegét és a hozzá fűződő elemző tanulmányát (Imre Mihály: A Vizsolyi Biblia egyik forrása – Petrus Martyr. [Debrecen], 2006. Tiszántúli Református Egyházkerület. 156 p.) Imre tanár úr a Sámuel I. könyvének 1-25 része fordítására bukkant a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött, Petrus Martyr Vermigli (1500-1562) zürichi professzor két művét tartalmazó kötetben. A kolligátum második darabja a fontos ezen a ponton, s ez Sámuel könyveinek latin nyelvű fordítása és magyarázata: *In duos Libros Samuelis Prophetæ qui vulgo priores Libri Regum appellantur D. Petri Martyris Vermilii Florentini, professoris divinarum literarum in schola Tigurina, Commentarii doctissimi... etc.* [Zürich 1564]. Imre tanár úr nem csak a felfedezett fordítást közli igen alapos paleográfiai elemzést feltételező munkával, hanem párhuzamosan adja a Vizsolyi Biblia, valamint Petrus Martyr latin nyelvű szövegét is. A szövegközlést bevezető tanulmány számos szempont alapján világítja meg a 16. század legnagyobb hazai szellemi teljesítményének, a biblia magyar nyelvre ültetésének sokféle összefüggését a reformáció kibontakozó korszakában a prédikációhoz kötődő anyanyelvi textus előteremtésének problémájától a zürichi reformáció magyarországi hatásán át egészen Petrus Martyr latin szövegének és a magyar szöveg kapcsolatának kérdésköréig. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a tudományos szenzációként is értékelhető felfedezés és annak igen szakszerű feldolgozása sokat tett a Vizsolyi Biblia keletkezése körüli „áttörhetetlen homály” (Szabó András kifejezése) oszlatásának ügyében.

Mindezek őszinte kinyilvánítása után némiképp zavarban is vagyok, mert azon két apró, de nem lényegtelen részlet kapcsán, amelyhez hozzá kívánok szólni, úgy érzem magam, mint a vásott diák, aki belopózik a szépen megművelt gyümölcsösbe, és lakmározik abból az édes gyümölcsből, amely más munkája nyomán teremtődött meg. Mentségemre szolgáljon, hogy az egésztől Imre tanár úr tehet, mert olyan hatású munkát végzett a „szőlőskertben”, hogy az szinte csábított a továbbgondolásra, sőt, a kiválóan illusztrált kötet a további kutatást nem csak inspirálta, de lehetővé is tette. Egyszóval ő okozta, „hogy jó volna annak az fának gyümölcse enni”.

Miről van szó? A kéziratot fordító kötetben több olyan széljegyzet is található, amelyek alapján következtetéseket lehet levonni arra nézve, hogy mikor kerülhetett a zürichi kiadvány – amelyet egyébként Wittenbergben kötöttek be (!) – magyar tulajdonos kezébe s vele hazai földre. Sőt, egy ilyen marginália még a fordító személyének a megállapításához is utat mutathat.

1. Sámuel könyve 232. lapjának versoján ez a margóbejegyzés található: *Tokay ad ripam Tybisci Februario, 1565., vagyis Tokaj, a Tisza partján, 1565 februárjában.* Imre Mihály ennek alapján megállapítja, hogy a kötet megjelenése után „szük félév múlva már Magyarországon volt Tokajban”, s a tulajdonosa ekkor a hegyaljai városban élt vagy időzött.¹ Nem lehetetlen persze, de meggondolandó, hogy a kor körülményei között, télen eljuthatott-e az a könyv néhány hét alatt az ostrom alatt lévő (s ez a lényeges!) Tokajba, amelyet – a kötéstáblán található évszám alapján ítélve – 1565-ben, tehát ezek szerint az év első napjaiban – kötöttek be Wittenbergbe? A kérdés maradjon szó-

¹ 11. p.

noki, mert nem döntő fontosságú. Sokkal fontosabb a szövegösszefüggés, amire a bejegyzés utal. Eszerint Martyr Péter azt a részletet magyarázza, hogy „amikor a királyok hadba szoktak menni” (II. Sám 11,1). Elmondja, hogy ez tavasszal volt szokás, amikor a termés és a gyümölcs elkezd érlelődni. Most azonban a mi királyaink nem törődnek sem a faggyal, sem az idővel. Gyula pápa nagy hóban foglalta el Mirandolát, a francia király januárban ostromolta Calais (Caletum) és ugyanő februárban esett fogásba Páviánál (Ticinum). Érthető, hogy a kötet magyar tulajdonosa párhuzamot keresett és talált a hazai események között – talán éppen a prédikációban fontos illusztráció kedvéért – s jegyezte fel az idézett mondatot. Hiszen Tokajt is télen, 1565 februárjában ostromolták Schwendi Lázár és Balassa Menyhért csapatai, amint ezt Imre tanár úr is megjegyzi. (1565. február 10-én érte szegény Némethy Ferencet a halálos lövés). Ehhez a kötet tulajdonosának természetesen nem kellett a helyszínen tartózkodnia, közismert esemény volt Tokaj megszállása és vívása széles körben. Talán még azt is mondhatjuk, hogy emlékezetben maradt jó ideig, tehát a bejegyzés sem feltétlenül 1565-ben kelt, mert ezzel nem a feljegyzésnek és tokaji tartózkodásának, hanem a hadieseménynek a dátumát kívánta rögzíteni a possesszor. Petrus Martyr példáit is több évtizeddel kommentárja megírása előtti események adták.

2. A másik széljegyzet a 205. levél rectóján található. Ez is latin nyelvű, a rövidítés – ugyan nem tökéletes bizonyossággal – szerintem így oldható fel: *Contra ignavos magnificatur in punitiōibus; Az erálytelenek ellenében dicséri a büntetésekben*. Közvetlenül hozzá kapcsolódik egy ugyancsak latin, rövidített szó, egy évszám és egy monogram: *Agr. 1568. S. F.* Imre tanár úr arra a feltevésre jut, hogy a fordító nagy valószínűséggel azonosítható az S. F. monogramú személlyel, noha azonosítása a lelkesnévsorok, peregrinuslisták alapos vizsgálata után sem sikerült.² Természetesen valós lehet, hogy a bejegyzés szerzője a kötet tulajdonosa volt, amit másként látok, az a monogram és a possesszor viszonya. Ennél a helynél is a szövegösszefüggésre hívom fel a figyelmet. Itt arról olvashatunk, hogy Dávid igen borzasztóan megtorolta azt a gyilkosságot, amit Isbósettel szemben követtek el a szolgálai (II. Sám 4,8-12). Petrus Martyr arról az ellentmondásról és következtelenségről értekezik, hogy miért nem viselkedett hasonlóan a király azt a gyilkosságot tekintve, amit előzőleg Joáb követett el Abnerrel szemben (II. Sám 3). Joáb megbüntetése esetén talán a másik gyilkosságtól visszariadtak volna elkövetői. Most is felhoz a zürichi professzor történelmi példát VIII. Henrik angol uralkodó esetét elbeszélve, aki miután megbocsátott egy gyilkosnak, aki később nem átalult újabb gyilkosságot elkövetni s ismét bocsánatért könyörögni, így fakadt ki: az elsőt te ölted meg, a másodikat én – majd kiszabta a halálos ítéletet. Úgy vélem, hogy bár más kéztől származik itt az ehhez fűződő bejegyzés a fentebb tárgyalthoz képest, de ugyanaz az indíttatás keresendő a marginália mögött, tehát a hazai, közelebbi, a kortársak által is ismert példa rögzítése. A széljegyzet nyitva hagyott rövidítése véleményem szerint így oldható fel: *Agr. = Agria*, azaz Eger város nevét takarja. Az évszám egy ottani, a kérdést jól illusztráló eseményre utalhat. Az erőd főkapitánya 1567-1569 között – tehát a kérdéses időpontban is – *Forgách Simon* volt,³ így feltételezhető, hogy a monogram az ő nevét rejti (Simon Forgách). A Petrus

² 13-15. p.

³ Sörös Pongrácz: Ghimesi Forgách Simon báró. Századok, 1899. 698-700. p. Sörös nem tud az egri évekhez köthető, tárgyunkba illeszthető esetről. Szederkényi Nándor említ egy érdekesnek tűnő adatot egy volt dédesi katonával kapcsolatban, aki Karácsony György mozgalmához csatlakozott volna, s akít az egri főkapitány akadályozott volna meg szándékában. Mivel azonban forrása Mágochy Gáspárt említi, akinek főkapitánysága időben nem esett egybe az eseménnyel, az eset valóságát elvitatja. Szederkényi Nándor: Heves Vármegye története. II. kötet. 243-252. p. Meglehet azonban, hogy ennél „hétköznapiabb” esetre utal a marginália.

Martyr által elemzett kérdéskörbe illeszthető, számunkra ismeretlen, 1568-ban végbement esemény vele hozható kapcsolatba. Ez az eset bizonyára szűkebb körben vált ismertté, mint Tokaj ostroma, de a széljegyzet írója nyilvánvalóan tudott róla, ezért akár Forgách környezetéhez tartozónak is vélhetjük. Egyébként pedig, hogy ennek a kiváló és vitéz katonának nem jelentéktelen szerep jutott a 16. századi „respublica litteraria”-ban, arra az utóbbi időben jelentősen ráirányult a figyelem.⁴

Úgy vélem, hogy valamennyire segítségére lehettem megjegyzéseimmel Imre Mihálynak további kutatásainak irányára nézve. Egyéb szándékom fentebbi soraimmal kapcsolatban nem is volt.

Ezek után én magam is megkockáztatok egy feltevést: Ha majd oszlik a homály az egeri 16. századi protestantizmus kérdésében, talán többet tudhatunk meg a rejtőzködő fordítóról, s esetleg a nevét illetően is világosságra juthatunk. Ő maga bizonyosan úgy gondolkodott, mint ahogyan Károlyi Gáspár írt az előszóban a bibliakiadást segítő mecénásokról: megelégedtek azzal, hogy „az ő nevek az életnek könyvében bé vagyon írva”. Legkésőbb annak megnyitásakor a most még nyitott kérdésekre is fény derül.

Sárospatak, 2007. február 14.

Dienes Dénes

⁴ Szabó András: *Respublica Litteraria*. Budapest, 1999. Balassi Kiadó.